

І. М. ГРАБОВСЬКА, канд. філос. наук, ст. наук. спів роб., Центр українознавства КНУ ім. Т. Шевченка, Київ

ПОСТКОЛОНІАЛЬНА ГЕНДЕРНА ТЕОРІЯ В СТРУКТУРІ СОЦІОГУМАНІТАРНОГО ЗНАННЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

У статті аналізується стан розвитку, проблеми та перспективи постколоніального гендерного дискурсу в сучасній українській гуманітарній науці.

Ключові слова: особистість, суспільство, жінка, фемінізм, гендерні дослідження

Актуальність. Постколоніальний гендерний дискурс відноситься до тих нових напрямків наукового дискурсу постсоветської України, які активно і досить вагомо заявили про себе саме в роки утвердження української незалежності. Ще і до цього часу він залишається не лише гостро актуальним у країні, чия гуманітарна наука не оперувала такими категоріями, як "жінка", "чоловік", "гендер", "жіноча історія" ("історія фемінності"), "гендерна антропологія", "гендерно-рольовий розклад суцільного буття" тощо, але і не враховувала реальних відмінностей статей, реалізованих у суспільному просторі.

Історію творять реальні особистості. І до того, як вони стануть суб'єктами історії у якості етносу, класу, нації чи раси, вони стають такими як представники найчисельніших статейних груп – жінок та чоловіків. Вербалізована єдність цих двох основних гендерів не підкреслювалась спеціально протягом віків існування науки у текстах лише через те, як доводять теоретики фемінізму та гендеристики, що вся попередня історія людства і була, власне, історією одного домінуючого гендеру, а саме чоловічого. **Мета** – дослідити сучасні гендерні теорії.

Історіографія. За останні роки в українській соціогуманітаристиці з'явилося певне коло авторів, які намагаються розглянути постколоніальну специфіку України перехідного періоду у гендерних вимірах. Серед таких дослідників, коло яких є обмеженням, варто назвати Т. Гундорову, О. Забужко, Т. Жерьобкіну, С. Жерьобкіна. Так, Т. Гундорова зазначає, що "українська постколоніальна свідомість кінця ХХ ст. позначена переборенням культурної провінційності і маргінальності, і, як така, вона інфікована уявною помстою та емоціями *ressentimenty*. Українська література і є тим полем, де артикуються багато з постколоніальних моделей мислення і де випробовуються різні форми культурної ідентифікації. Зокрема постмодерністський напрям в найновішій українській літературі значною мірою служить соціокультурною рефлексією і

© І. М. Грабовська, 2013

осмислює стосунки метрополії і колонії, аналізує межі "свого" та "чужого", розряджає напруження зон домінуючого і підлеглого, інтимного й соціального просторів, символізує становлення нової постколоніальної свідомості і нової тілесності, а також фіксує явище колоніального ресентименту – бажання помститися за вимушену втрату свого "я" і за втрату свого задоволення" [1, с. 104-105].

Дослідження, що ґрунтуються на гендерних студіях як постколоніальних, базуються до того ж на потребі з'ясування специфіки життєдіяльності жінок та чоловіків в постколоніальній сучасній Україні. Як зазначає Н. Лавріненко у статті «Феномен гендера: соціологічний підхід до дослідження», "багато дослідників відзначають зростання в нашому соціумі й у наш час значимості такої структуроутворюючої ознаки, якою є гендер. Фактично відбулося спрощення соціальної структури українського суспільства до двох груп, що чітко помітні: багатих («нових українців» – приблизно 5-10%) і бідних (70%) – тому зростає значимість таких глибинних критеріїв соціального розподілу людських співтовариств як гендер, етнос, вікові характеристики" [2, с. 56].

Вивчаючи глибинну сутність феномена гендера як соціального, "... можна стверджувати, що він досягає більш високого ступеня організації і відповідає головному критерію визначення соціального явища як соціального інституту – досягнення ступеня взаємної типізації звичайних дій індивідами з приводу виконання якої-небудь соціально значимої діяльності" [2, с. 57]. При цьому "соціальний феномен гендера має неоднозначний сенс, включаючи значне число компонентів, що поєднуються у дві основні групи: складові гендера як соціального інституту і як індивідуального статусу" [2, с. 58].

Сьогодні стало очевидним, що не лише в економічному, політичному, культурному, а і у гендерному плані, тобто на рівні специфіки міжособистісного існування двох статей існують певні особливості в ситуації постколоніальної країни, які все очевидніше стали проявлятися як в незалежній Україні, так і на всьому пострадянському просторі. Найочевидніші із них, зафіксовані дослідниками на сьогодні, – це різке неспівпадіння уявлення про роль та статус жінки в суспільстві з її реальним становищем, зумовленим життям у перехідному суспільстві, до того ж і кризовому. Проявляється це у тому, що за всі роки існування незалежної України при культивуванні суспільного міфу українки як Матері та Березині домашнього вогнища, жінки повинні працювати, щоб сім'ї могли прожити навіть на межі бідності. Як стверджують соціологічні опитування, відсотковий показник такого стану речей складав в різні роки 85-89% в залежності від кризових чи некризових часів існування країни. Тобто, такий відсоток сімей в Україні повинен був обов'язково використовувати і жіночу працю, щоб виживати. Лише приблизно 10% українських жінок за всі ці

роки могли дозволити собі не працювати, щоб це не відображалось негативно насамперед на фінансовій спроможності сім'ї. Проте і серед цих показників, цифра яких вочевидь корелює із належністю до найбагатших олігархічних сімей країни, існує частка жінок, яка прагне працювати в суспільному секторі, вбачаючи в цьому потребу власної самореалізації, зрештою, сенсу власного життя, поряд із сім'єю як найголовнішою цінністю. Ще однією особливістю гендерних процесів в постколоніальній Україні є зафіксований соціологами процес патріархалізації масової свідомості, поворот до патріархатних стереотипів та міфів, підтримуваних та заохочуваних діючими церквами, незалежно, як правило, від їхньої конфесійної приналежності. І цей факт дисонує із тим, що в Україні нарешті з'явився гендерний напрямок як складова політики держави, який базується на законодавчій базі, стандартизований в попередні роки за європейськими зразками. Сучасна українська держава все більше і більше відходить від європейських гендерних стандартів і цінностей, фактично не встигнувши за попередні роки свого існування долучитись до них. Подібний процес спостерігається на всьому пострадянському просторі. Отже, при приведенні законодавств цих країн у гендерному плані до європейських стандартів, виникає різкий конфлікт інтересів між задекларованими гендерними стандартами та існуючими суспільними стереотипами та гендерними практиками. Всі ці реалії потребують спеціального дослідження та осмислення, оскільки сьогодні вони формують не лише зовнішній імідж країни, але і зачіпають самі глибинні основи демократичних зрушень, що розпочались в Україні зі звільнення її від колоніальної залежності [3]. Зрештою, однією із суттєвих ознак сучасної європейської демократії є її гендерна збалансованість, а в перспективі – паритетність. Невід'ємною складовою цивілізованої країни сьогодні, її модерним напрямком стала гендерна політика та гендерний розвиток суспільства як умова його ефективності. Фактично, гендерна складова західного світу стала одним із його маркерів. В документах ООН цей напрямок формулюється наступним чином: «Гендерна (паритетна) демократія є не результатом, а умовою ефективного розвитку сучасного суспільства». Коли мова заходить про долучення України до європейської цивілізації, це означає сьогодні, зокрема і долучення до європейської гендерної політики, принципи якої «Цілями тисячоліття» було визнано у складі основних напрямних для розвитку сучасного світу.

Ще однією серйозною проблемою постколоніальних країн є схильність до патерналізму, зокрема і державного. Постколоніальні пострадянські суспільства тяжко і болісно позбуваються патерналістських нахилів, в основі яких лежить орієнтація на батьківський авторитет та перекладання

відповідальності на батька – вождя, правителя. владну вертикаль тощо. Як стверджує І. Кон, жінки постсовєтського простору раніше побачили сутність змін, що відбуваються не лише в їхніх країнах, але і в усьому сучасному світі. Аналізуючи владні стосунки у суспільстві в контексті проблеми батьківства, вчений стверджує, що у випадку наявності певної форми сім'ї, наприклад, патріархальної чи паритетної, "...мова йде зовсім не про сімейні, а про макросоціальні проблеми. В патріархатному, а особливо – в монотеїстичному суспільстві, батьківство – своєрідна вертикаль влади, де кожен вищий за рангом начальник – символічний батько нижчої влади, котру він породжує, утримує, контролює, дисциплінує і наставляє на шлях істинний. Людям, які звикли сприймати державну владу як батьківське начало («царь-батюшка», «батько народів», «вождь і вчитель» тощо) потрібно символічно осиротіти, зрозуміти, що держава не зачинає, не харчує і не виховує своїх підданих, а тільки контролює їхню поведінку, причому не стільки в інтересах підданих, скільки в інтересах панівного класу. ...переорієнтація батьківства з влади на авторитет – процес довгий та мученицький" [4, с. 56].

Як доводить соціологія, в сучасному українському суспільстві існує суттєва різниця між патріархатними переконаннями жінок та чоловіків. Так серед жінок України, за дослідженнями Л. Лукашової, лише 25% жінок притримуються патріархатних цінностей та традиційної моралі. Натомість до таких належить 60% чоловіків. Проте, інші дослідники, зокрема Т. Дороніна, стверджують, що серед українського жіноцтва цей відсоток вищий, а серед чоловіків – значно вищий, ніж вказано у попередньому дослідженні.

Сьогодні активно відбувається зміна жіночої ідентичності, йде процес самоусвідомлення жінкою себе як тієї, якою вона є "насправді" в цілості свого характеру, переконань, розумових та фізичних здібностей, системі цінностей, а не у рольових виразах, нав'язаних їй виключно суспільством, традицією, культурою, існуючими стереотипами тощо. Щоправда цей процес в Україні знаходить відображення лише в поодиноких розпорошених дослідженнях феміністок/тів та гендеристок/тів, які, окрім жіночої, акцентують увагу і на чоловічій ідентичності, що зазнає в сучасному світі активних змін. Тому не можна погодитись із твердженням: "Головим нервом філософської антропології фемінізму стала... проблема придбання жінкою нової ідентичності, проблема самоідентифікації – усвідомлення нагальної потреби «стати тим, ким ти є»". Саме про це йдеться в монографічному дослідженні Г. Брандт «Філософська антропологія фемінізму. Природа жінки» [5, с. 148]. До того ж і "сам факт відкриття гендерної теорії показав, що стать людини – одна з самих вагомих характеристик буття, і тому не лише жінки потребують переосмислення власної «природи», але не меншою мірою цього потребують і чоловіки, бо традиційне розуміння «чоловічності» вичерпало себе" [там само].

Ще однією специфікою постколоніальної української реальності у гендерному плані є потреба створення справжньої наукової картини історичної дійсності, адже в науковому просторі української соціогуманітаристики набули значного поширення міфи про виключну свободу української жінки протягом віків існування українців як етносу, навіть йдеться про так званий український матриархат, внаслідок чого українкам не потрібен фемінізм як емансипаційна теорія, ідеологія та практика. Питання із різницею у зарплатні та просуванні по кар'єрній політичній драбині представляються як начебто єдина проблема сучасного українського жіноцтва. Проте, свідомо чи несвідомо у подібних занадто оптимістичних розвідках оминаються такі болючі проблеми, як проституція та жіноча злочинність, насильство по відношенню до жінок, в т.ч. і в сім'ї, торгівля людьми, 85% якої припадає на жінок та дітей, наявність сексуальної експлуатації та потрібне навантаження жінки через те, що абсолютна більшість зайнятості по господарству та у процесі виховання дітей, окрім основної виробничої заангажованості, припадає саме на жінок.

Зафіксована соціологами сексуальна революція, що відбулась в Україні, йде на фоні офіційних просторікувань про цнотливість, вроджену сором'язливість та традиційність української дівчини. А між тим, прагнення більшої частини українського жіноцтва все частіше зводяться до партнерських стосунків із чоловіками у різноманітних сферах життя. І це процес закономірний та очікуваний. Проте, у Європі він знаходить адекватне описання та осмислення. В нашій же традиційній науці емансипаційний процес продовжує стимулювати Сизифові зусилля, спрямовані на спротив вимогам сучасного світу, що виражається, зокрема, і все ще досить активному спротиві розвитку гендерної аналітики.

Офіційно Україна визнає гендерну рівність умовою власного успішного цивілізаційного розвитку, кваліфікуючи її як показник міри свободи, що притаманна соціуму. Проте, не важко помітити, що офіційна державна риторика, орієнтована на традиційну фемінність та маскуліність, не надто корелює із повсякденною практикою громадян. Це відмічають і російські вчені, які стверджують, що на рівні побутових та виробничих стосунків патріархальні цінності культивуються значно менше, ніж на рівні державної ідеології. І тут ще один парадокс: Україна має гендерну політику як складову державної політики і в той же час вустами своїх теперішніх керівників заперечує її. Чи не найяскравішим прикладом тому можуть слугувати одіозні висловлювання керівників держави М. Азарова та В. Януковича щодо жіноцтва. Широко відомим не лише в Україні, але і за кордоном став виступ прем'єр-міністра М.Я. Азарова, де було проголошено наступне: "Одні кажуть, що наш уряд великий, другі, що в уряді немає

жінок, ні на кого подивитися під час засідання Кабінету Міністрів. Самі нудні особи. За всієї моєї пошани до жінок – не жіноча справа проводити реформи. ...В новий уряд підібрані люди, які можуть працювати по 16 годин на добу, «без вихідних і прохідних», можуть брати відповідальність і не боятися говорити «ні» начальству" [6]. Напрошується висновок, що на принципові дії не здатні саме жінки України. Постає запитання: "Чому ж ми так погано живемо при абсолютній владі "здатних" та "відповідальних" чоловіків, які керують країною фактично самі?" Адже жінок в українському парламенті ніколи не набиралось і 10%.

У викладеному вище аспекті є абсолютно слушною думка одного з найвидатніших сучасних педагогів та мислителів П. Фрейре про те, що, "мабуть, найбільшою трагедією сучасної людини є панування над нею міфів і маніпулювання нею за допомогою організованої реклами, ідеологічної чи будь-якої іншої. Мало-помалу, навіть не усвідомлюючи втрати, людина позбувається можливості вибору; її викинуто з орбіти рішень. Звичайні люди не можуть досягнути завдань сучасності; ці завдання інтерпретуються "елітою" і подаються у вигляді рецептів або інструкцій. І коли люди намагаються порятуватися, діючи за цими інструкціями, вони потопають у нівелюючій анонімності, без надії і без віри, приборкані й пристосовані" [7, с. 22].

Не можна не помітити, що гендерна теорія замінила собою в Україні феміністичний дискурс, який так і не набув тут значного поширення, попри ряд цікавих авторів-науковців, які в перші роки незалежності активно заявили про себе як яскраві та непересічні феміністичні дослідниці. Серед них варто назвати у першу чергу С. Павличко, О. Забужко, Т. Гундорову, Н. Зборовську, В. Агеєву, І. Жерьобкіну, Н. Чухим, О. Кісь та інш. Значно поширенішими виявилися на наших теренах дослідження в царині жіночої історії, історії жіночого руху, гендерні дослідження.

Сьогодні гендерні дослідження набули яскраво вираженого соціального забарвлення, залишаючи на периферії філософію гендеру, гендерну освіту, проблеми нетрадиційної гендерної ідентифікації, досвід гендерних меншин тощо. І постколоніальна гендерна теорія, спрямована на осмислення постколоніальної української реальності, може стати вагомим додатком до постколоніальних досліджень, що існують у світовій науці.

Окрім того, саме постколоніальні гендерні дослідження можуть стати новим вагомим додатком до існуючої вже проблематики в структурі низки соціогуманітарних наук сучасної України. Зокрема, видається перспективним додавання даної тематики до кола проблем, що вивчаються в українознавстві. Це дозволить розширити предметне поле українознавчої науки, особливо, коли мова заходить про предмет та об'єкт українознавчої науки.

Для розкриття внутрішніх характеристик українства як реально існуючого феномену, що і є предметом сучасного українознавства, необхідно дослідити його як історично існуючу реальність, що включає в себе процес

виникнення, становлення, розвитку українства не тільки як певного символічного конструкту, але і як реально існуючого сьогодні об'єкту дослідження. В такому розрізі варто звернути увагу і на такий аспект, як постколоніальний стан існування українства, фіксований після розпаду СРСР як ідеократичної тоталітарної імперії.

Висновки. Сучасні постколоніальні дослідження однозначно доводять, що стан постколоніальної спільноти як і індивіда в ній має свою специфіку, в т.ч. і гендерну, відмінну як від специфіки вільного суспільства та особистості у ньому, так і колонізованого. Справа не лише у перехідності такого суспільства від стану залежності до незалежності, що відображається у його економіці, політиці та культурі, а і у певному типі людини, наділеної специфікою прояву маскулітності чи фемінності. На цей стан колонізованого звернув свого часу увагу З. Фройд, припустивши, що "...деякі люди – чорношкірі раби та жителі пост-колоніальних країн – постійно знаходились під реальною чи символічною загрозою кастрації, що не дозволило їм подолати комплекс кастрації, і це (поряд із поганими економічними перспективами, пояснює те, що деякі із них є психічно нестійкими та уникають сімейних стосунків" [8, с. 13].

Виявити специфіку постколоніальності як реального стану суспільства та його представників – жінок і чоловіків, так і як історичного періоду у розвитку соціуму і покликані постколоніальні дослідження. І українська соціогуманітаристика може запропонувати світовому науковому співтовариству цікаві підходи, розвідки та фактажевий матеріал у вивченні цього феномену.

Список літератури: 1. *Європейська меланхолія. Дискурс українського окциденталізму/* За ред. Т.І. Гундорової. – К.м: ВД "Стилос", 2008. – 160 с. 2. *Лаврінченко Н.* Феномен гендера: соціологічний підхід до дослідження / Н. Лаврінченко // *Жінка в науці та освіті: минуле, сучасність, майбутнє* // Матеріали Четвертої міжнар.п.конф., присвяченої 130-річчю вищої освіти жінок в Україні. – К., 6–8 листопада 2008 р. – С. 56–62. 3. *Див.* про це докладніше: Грабовська І. Досвід становлення суспільства паритетної демократії в сучасній Україні: досягнення, проблеми, перспективи / Ірина Грабовська // *Збірник матеріалів науково-практичної конф. «Гендерна освіта – ресурс розвитку паритетної демократії» 27-29 квітня 2011 р., Тернопіль.* – К., 2011. – С. 25 – 28; Грабовська І. Проблема гендерної толерантності та релігійне життя в Україні / Ірина Грабовська // *Релігія в Україні [Електронний ресурс]* // Режим доступу: <http://www.religion.in.ua/main/analitica/13477-problema-endernoyi-tolerantnosti-ta-religijne-zhittya-v-ukrayini.html>; Грабовська І. Філософсько-світоглядні аспекти реалізації принципів гендерного мейнстрімінгу в Україні / Ірина Грабовська // *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки.* Серія: «Філософські науки». – Луцьк: Вид-во Волинського національного університету імені Лесі Українки. – №24 (221). – 2011. – С. 85 – 88. 4. *Кон И.С.* Отцовство и сыновство: социальная и психологическая асимметрия / И.С. Кон // *Мужское и женское в современной культуре: Научные доклады и сообщения.* Отв. редактор Н.Х. Орлова. – СПб., 2009. – С. 56 – 61. 5. *Брандт Г.А.* Философская антропология феминизма. Природа женщины / Г.А. Брандт. – СПб.: Алетея, 2006. – 160 с. 6. *Відкриті* дискримінаційні висловлювання вищих керівників держави // *Гендерна політика в Україні.* – Дайджест

Міжнародного жіночого правозахисного центру «Ла Страда-Україна». – Вип.1. – Червень 2011.
7. *Фрейре П.* Формування критичної свідомості / Пауло Фрейре / З англ. пер. О. Дем'янчук. – К.: Юніверс, 2003. – 176 с. 8. *Янг Р. М.* Эдипов комплекс / Роберт М. Янг. – М.: ООО «Издательство Проспект», 2002. – 78 с.

Надійшла до редакції 21.10.2012 р.

УДК 0.032.4 (4Укр)

Постколониальна гендерна теорія в структурі соціогуманітарного знання сучасної України / І. М. Грабовська // Вісник НТУ «ХП». Серія: Історія науки і техніки. – Х.: НТУ «ХП», 2013. – № 48 (1021). – С. 45–52. – Бібліогр.: 8 назв.

В статье анализируется степень развития, проблемы и перспективы постколониального гендерного дискурса в современной украинской гуманитарной науке.

Ключевые слова: личность, общество, женщина, феминизм, гендерные исследования

In the state of development as well as the problems and perspectives of postcolonial gender discourse in the modern Ukrainian Socio-Humanities are analyzed.

Keywords: individual, society, women, feminism, gender studies

УДК 550.3:001.89 (091)

М. В. ГУТНИК, канд. іст. наук, НТУ «ХП»

РОЗВІДКА ВУГІЛЬНИХ РОДОВИЩ НА УКРАЇНІ У ХVІІІ – НА ПОЧАТКУ ХІХ СТ.

У статті розглядається початковий етап розвідки вугільних родовищ на теренах сучасної України. Наводяться дані про функціонування гірничих установ у царській Росії. Аналізуються умови, в яких працювали перші геологи-самоучки.

Ключові слова: кам'яне вугілля, Україна, дослідники вугільних родовищ, гірниче відомство Російської імперії, Донбас, шахтар

Вступ. Промислова революція, як відомо, розпочалась у другій половині ХVІІІ ст. у Великій Британії і впродовж наступного століття поширилась на інші країни Європи, США та Японію. Парова машина, що стала рушієм цієї революції, працювала на вугіллі. Для ведення війни з Туреччиною і Швецією царська Росія потребувала значного збільшення витрат заліза для виробництва озброєння і будівництва флоту. Тому, вже на початку ХVІІІ ст., Росія ввозить кам'яне вугілля з Великої Британії. Навіть за високої ціни такого вугілля виробництво виробів виходило дешевше, ніж при використанні деревного вугілля, крім того, зберігався ліс для виробництва флоту. З використанням парової машини у Російській імперії потреба у вугіллі стала ще більш актуальною.

Історії відкриття покладів вугілля на Україні присвячено чимало публікацій. У працях природодослідників В. І. Вернадського, О. Є. Ферсмана, Ф. Д. Бублейнікова, О. В. Хабакова та інших [1–4] історія відкриття корисних

© М. В. Гутник, 2013